

УДК 091.14(477)“10/13”

ПРО ФОРМАТИ НАЙДАВНІШИХ КИРИЛИЧНИХ РУКОПИСНИХ КОДЕКСІВ НА РУСІ

Віра ФРИС

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, тел. (032) 2-964-359*

Серед збережених давньоруських рукописних кодексів, переписаних на теренах України, значна частина є малоформатні. Автор студій визначає співвідношення між великоформатними та малоформатними кодексами, співвідношення у величині форматів у колі книг одного й того ж змісту та зміну цього співвідношення з плином часу впродовж XI – початку XIV ст., а також розмірковує над причинами, що спонукали виготовляти саме малоформатні кодекси і з'ясовує, чим керувалися замовники чи переписувачі, вибираючи розмір кодексів.

Ключові слова: кодекс, рукописна книга, формат.

З початкового періоду появи книги на наших теренах збереглася незначна кількість кодексів. Серед них переважну частку становлять малоформатні пам'ятки*, тобто такі, розмір яких не перевищує 25×19 см.

Специфіка виготовлення давніх пергаментних кодексів полягає в тому, що з великого шматка пергаменту вирізали однакові за розміром аркуші, які потім складали (фальцювали) вдвоє. Розміри аркушів майбутньої книги залежали від бажання замовника або переписувача. Заміри багатьох десятків пергаментних рукописів показують, що стандарту розмірів книг у той час не було – навіть книги, які містили той самий твір, значно різняться своїми розмірами: одні збережені книги є доволі малими, інші, з тим самим твором, – імпозантних розмірів.

Викликає зацікавлення сам факт існування малоформатних книг серед найраніших наших пам'яток (більшість з них літургійні). Видається сумнівним, що в той час, тобто в X–XIII ст., під час виготовлення книги намагалися її здешевити. Адже на початковому етапі входження Русі у сферу релігійного впливу Візантії не могло йтися про здешевлення кодексу за рахунок зменшення формату: церква діставала безпосередню підтримку (і моральну, і матеріальну) на найвищому рівні. Книги (особливо літургійні) мали бути дорогі, представницькі. Кодекси XI – початку XIV ст. – і великі, і малоформатні – виготовлялися із залученням значних коштів: хороший пергамент, який не економлять, великі поля (текст займає 58–60 % площі аркуша)¹, дорогі фарби, вправні переписувачі.

Зваживши на те, що книги в той час створювалися, здебільшого, персоніфіковано, тобто, беручись за роботу, переписувач, окрім назви твору, знав побажання замовника стосовно якості пергаменту, розміру аркушів, розміру та стилю прикрас, а також – куди

* Визначати формат пергаментних книг у частках аркуша – 1, 2, 4, 8, 12 ... некоректно, оскільки у X–XIV ст. стандартів розмірів аркушів ще не існувало – вони з'явилися з розповсюдженням виробництва паперу в Європі.

¹ Сапунов Б. Книга в России в XI–XIII вв. – Ленинград, 1978. – С. 98.

передбачалося покласти книгу (собор, звичайна церква, княжа скарбниця чи приватна бібліотека). Постає питання: що ж впливало на вибір розміру книги, коли вже було вирішено, який твір переписуватимуть. Адже саме від замовника залежали розміри кодексу. Якщо це книга для читання, то малий розмір не дивує, а от коли малоформатною є літургійна книга, то саме це й викликає запитання.

Ставимо собі завдання визначити співвідношення між великоформатними та малоформатними кодексами, встановити співвідношення величини форматів у колі книг одного й того ж змісту та зміну цього співвідношення з плином часу впродовж XI – початку XIV ст.

Ми обмежимося дослідженням кодексів, створених до початку XIV ст., оскільки на наших теренах після перелому XIII–XIV ст., відбулися великі зміни загальноісторичної ситуації, в Руській церкві та книгописанні. Спробуємо також дослідити та реконструювати причини виготовлення саме малоформатних кодексів і встановити – чим керувалися замовники чи переписувачі, вибираючи розміри кодексів, оскільки про формат слід було думати ще на стадії купівлі великих, суцільних шматків пергаменту.

Це питання в нас практично не досліджували. Певну увагу йому приділяли польські дослідники. Зокрема, дослідник польської культури Юрій Довят, реконструюючи найдавніші моменти цієї історії, спеціально звернув увагу на формати найдавніших рукописів, створених на теренах Польщі².

На сьогодні ми володіємо даними про формати 443 книг XI – початку XIV ст. з теренів України. 3-поміж них 29 книг XI ст., 15 – XI–XII, 87 – XII, 34 – XII–XIII, 207 – XIII та 71 – перелому XIII–XIV ст. 373 кодекси та їхні фрагменти – це такі, що зазвичай використовувалися при Богослужіннях, решта 70 – книги для благочестивого читання, зазвичай типікарного кола. Цікаво порівняти формати Богослужбних книг.

Наявну інформацію про літургійні книги, з вказівкою про їхні формати, розмістимо в таблиці за змістом / назвою творів, що дасть можливість наочно прослідкувати динаміку змін форматів від століття до століття в одноіменних кодексах.

Насамперед розглянемо книги Євангелій. У той час переписувалися як Євангелія-апракос (у них історія Ісуса Христа викладена фрагментами в порядку Богослужіння у святкові дні та дні тижня), так і Євангелія-тетр (у них історія Ісуса Христа викладена послідовно чотири рази, відповідно від Матея, Марка, Луки та Йоана). Більше маємо Євангелій-апракос.

Таблиця 1.

Формати Євангелій та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	Апракос/тетр	Апракос/тетр	Апракос/тетр	Апракос/тетр	Апракос/тетр	Апракос/тетр
	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	– / 2	– / –	11 / 2	7 / –	35 / 5	5 / 1
Мал.	– / 7	– / –	1 / 3	4 / –	15 / 6	9 / 8

² Dowlat J. Krag uczonych i jego instytucje // Kultura Polski sredniowiecznej X–XIII w. – Warszawa, 1985. – S. 252–278.

Отже, серед Євангелій-апракос – 58 великих і 29 малих кодексів, а серед Євангелій-тетр 10 кодексів великого формату і 24 – малого. При цьому кількісне співвідношення книг з цим твором між великими і малими форматами з перевагою великих припадає на XII ст., а з перевагою малого – на злам XIII–XIV ст. Наступні книги – Апостоли. Серед них є Апостоли, в яких історія діянь апостолів та їх послання викладені послідовно, а також Апостоли-апракос (у них вміщено вибрані читання з апостольських послань в богослужбовому порядку).

Таблиця 2.

Формати Апостолів та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	Апракос/звич.	Апракос/звич.	Апракос/звич.	Апракос/звич.	Апракос/звич.	Апракос/звич.
	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–/–	–/–	6/–	1/–	3/1	5/1
Мал.	–/–	–/–	6/–	–/–	3/–	2/1

Тут бачимо явну перевагу апракосів – до кінця XIII ст. є приблизно однакова кількість великих і малих кодексів, а в XIII–XIV ст. вже більше великих. Серед Діянь і послань Апостольських звичайного викладу маємо 3 кодекси (два великі і один малий).

Апостольські та Євангелійські читання, тобто уривки з Апостола і Євангелія, що використовувалися під час Богослужіння, збереглися лише в п'яти кодексах XIII ст.: 2 великого формату і 3 – малого.

Таблиця 3.

Формати Псалтирів та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	–	–	–	3	–
Мал.	1	–	1	–	4	2

Найдавніші Псалтирі здебільшого були малоформатні і впродовж століть така традиція збереглася. Псалтир був надзвичайно популярною книгою, яку використовували не лише під час Богослужіння, але й для читання над покійниками, для навчання дітей грамоти аж до XVII ст. Він був тією книгою, яку чи не найчастіше брали з собою в дорогу – її зазвичай читали, аби відволіктися від грішних думок і налаштуватися на думки побожні, читали як молитви во славу Господа і як покуту за гріхи. На Псалтирі й загадували своє майбутнє.

Порівняно значною є кількість Міней, що дійшли до нашого часу. Цікавими є не лише співвідношення великоформатних та малоформатних кодексів серед службних Міней, але й те, що на сьогодні їх збереглася така велика кількість. Цим Мінеї службні завдячують тому, що їхні тексти досить обширні, поділені на окремі частини – за місяцями. Під час переписування виготовляли комплект кодексів, у який входило від трьох до дванадцяти книг: у кожен вміщувалися тексти служб на чотири, три, два чи на один місяць. Відповідно, збереження одного з дванадцяти чи одного з трьох-чотирьох кодексів є ймовірнішим, ніж збереження одного, і саме тому серед збережених книг значний відсоток становлять саме Мінеї службні.

Таблиця 4.

Формати Міней служебних та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	3	2	11	1	3	1
Мал.	3	5	8	1	2	–

Співвідношення форматів тут становить 21 : 19.

Служби Міней святкових зазвичай вміщували в один кодекс, інколи їх ділили на двос – звідси і менша кількість збережених кодексів зі святковими службами.

Таблиця 5.

Формати Міней святкових та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	–	–	–	1	–
Мал.	–	–	2	3	6	2

Як бачимо – на відміну від Міней служебних, де приблизно однакова кількість великоформатних та малих кодексів, серед Міней святкових кількісно переважають малоформатні кодекси, хоча відомо, що з XVII ст. Міней святкові були лише великоформатні.

Таблиця 6.

Формати Стихирарів та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	1	3	1	1	–
Мал.	–	–	12	1	3	2

Як бачимо, тут співвідношення між великими та малими форматами становить 1:3.

Іншу картину спостерігаємо серед Тріодей: тут переважають великоформатні кодекси.

Таблиця 7.

Формати Тріодей цвітних та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	1	2	–	2	–
Мал.	–	–	–	–	1	–

Таблиця 8.

Формати Тріодей пісних та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	–	1	–	3	4
Мал.	–	–	–	–	1	–

До XII–XIII ст. належать два великоформатні кодекси, кожен з яких містить Тріодь пісню та цвітну, а до XIII ст. дослідники зараховують 12 однойменних творів у кодексах великого формату і лише один – малоформатний.

Таблиця 9.

Формати Прологів та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	–	–	1	11	3
Мал.	–	–	–	–	1	1

Таблиця 10.

Формати Паремійників та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	–	–	–	2	–
Мал.	–	–	–	1	3	2

Серед книг, що містять тексти Службників, лише невеликі кодекси: один із них датують XII–XIII ст., вісім – XIII, і один XIII–XIV ст. Серед Требників є лише два великоформатні, датовані кінцем XIII – початком XIV ст., решта чотири – малоформатні: один XII–XIII ст., два – XIII і один XIII–XIV ст.

Збереглися лише малоформатні кодекси, що містять Параклітики: один XII ст., один – XII–XIII, три – XIII і три кінця XIII – початку XIV ст.

Серед найдавніших Октоїхів збереглося п'ять великоформатних з XIII ст., серед малоформатних – п'ять з XIII ст. і чотири з кінця XIII – початку XIV ст.

Найдавніші Ірмологіони представлені малоформатними кодексами: трьома з XII ст. та трьома – XIII ст. Кондакарі також представлені лише малоформатними книгами.

Таблиця 11.

Формати Кондакарів та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	–	–	–	–	–
Мал.	–	1	2	2	3	–

Часослови представлені трьома малоформатними кодексами XIII ст., Празники – одним малим кодексом XIII–XIV ст., Паренезиси – великоформатними кодексами: одним XIII ст. і одним з перелому XIII–XIV ст., Торжественники – одним великим кодексом XII ст., а окремі Служби кодексами XIII ст. (одним великим і двома малими).

Збереглася значна кількість Студитських Уставів.

Таблиця 12.

Формати Уставів Студитських та їхня зміна впродовж XI – початку XIV ст.

	XI ст.	XI–XII ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Вел.	–	–	2	–	2	1
Мал.	–	1	1	–	–	1

Кормчі книги представлено великоформатними кодексами: одна – XII ст., три – XIII і одна – XIII–XIV ст.; Біблійні книги – двома великоформатними кодексами (XII–XIII і XIII ст.) та одним малим також XIII ст., а Місяцеслови – одним малоформатним рукописом XIII ст.

Згаданий уже Юрій Довят, досліджуючи найдавнішу польську книгу, книгописання, ставлення суспільства до неї за відсутності документальних свідчень у польському культурному спадку, спирається на наші літописні згадки про давньоруських князів, що любили книги, збагачували бібліотеки при церквах і особливо при храмі святої Софії Київської, на інформацію про книги, що їх вивозили київські принцеси, виходячи заміж за представників найвпливовіших династій Європи³. Зокрема, спираючись на широко відомий сюжет *Анна Ярославна – Реймське Євангеліє*, польський дослідник проводить паралель з польськими княжнами, що виходили заміж за сусідніх володарів, і робить припущення, що подорожуючи зі своїм двором і священиком, княжна мусила мати і набір книг, необхідних для літургії. Адже дорога була довгою, а Службу Божу потрібно було правити, і саме тому формат Реймського Євангелія великий (23×17,5 см).

Заслуговує на увагу думка Юрія Довята про те, що на ранній стадії впровадження християнства не при кожному костелі правив постійний каплан і що ранні храми в Польщі (не катедральні і не монастирські) не мали необхідного для Богослужіння набору книг і загальна практика полягала в тому, що книги (а в той час вони були дуже дорогі) не залишали у храмах, а капелани привозили їх зі собою на Літургії, які відбувалися в окремих костелах, навіть не кожної неділі⁴. Спираючись на таке

³ Dowlat J. Krąg uczonych i jego instytucje ...

⁴ Там само. – S. 273.

твердження, можна припустити, що в X–XIII ст. на Русі комплекти необхідного церковного начиння та книг постійно могли зберігатися в церквах при княжих дворах, але, крім того, окремі священники (єпископи) відправляли служби у храмах, де не було постійного пастиря. Логічно також припустити, що необхідні книги священник привозив з собою і, відповідно, вони мусили бути не надто великі, – необтяжливі під час транспортування. Тож подивимося на найдавніші збережені книги з огляду на їхні формати.

Отже, серед Богослужбних книг основна – Євангеліє – збереглася в кодексах і великого формату, і малого, з відносно незначною перевагою великих, а значна частка малоформатних Євангелій може свідчити про їхній “переносний” характер. При цьому більше малоформатних (майже в 2,5 рази) – серед Євангелій-тетр. Подібна картина серед Апостолів-апракос (6 : 15). Книги, які не носять такого чітко вираженого сакрального характеру, мають, здебільшого, малий формат.

Серед книг, що їх використовували не лише для Богослужінь (йдеться про такі, як наприклад, Псалтир), бачимо здебільшого малоформатні кодекси (8 : 3).

Книги, що регламентують діяльність Церкви, переважно великі. Так, співвідношення між великим і малим форматом Уставів становить 5 : 3, а серед Кормчих книг – всі відомі 5 кодексів великі.

Загалом можна стверджувати, що серед літургійних книг до середини XIII ст. більше малоформатних, хоч і з невеликою перевагою (77 : 82), а зі середини XIII ст. більше великоформатних (114 : 71). Загалом можемо зафіксувати співвідношення 191 : 153.

Серед збережених книг, створених до початку XIV ст., окрім літургійних, є ще книги типікарного кола. Існування серед них кодексів малого формату можна пояснити намаганням зробити ці книги вигідними в користуванні, адже призначалися вони не лише для читання в церкві, але й для благочестивого читання монахами чи світськими особами (або світським особам). Хоча й тут є своя закономірність: Євангелія учительні і толкові, Четві мінеї, твори Йоана Златоуста та Йоана Дамаскина – лише великоформатні, а от молитва Кирила Туровського, збірники та апокриф – малоформатні. Співвідношення форматів тут становить 34 : 35, причому до XIII ст. більше книг великого формату (18 великого на 12 малого), а від середини XIII ст. співвідношення змінюється – на 13 книг великого формату припадає 23 книги малого.

Стабільно великоформатними є книги, що містять Златоструй, Євангеліє учительне та Євангеліє толкове, тобто книги нелітургійні, а такі, що використовувалися, здебільшого, для келійного читання та для підготовки проповідей.

Підсумовуючи, можемо припустити, що серед Богослужбних книг, які носять чітко виражений сакральний характер (Євангеліє та Апостол), збереглися і великоформатні, і малоформатні кодекси з доволі незначною перевагою великих. При цьому серед збережених Євангелій-тетр малого формату – більше, особливо кодексів XIII – початку XIV ст., Євангелій-апракос же, які використовувалися лише при Богослужіннях, співвідношення інше: великих книг тут вдвічі більше; отже, виходячи з цього, можна припустити, що в багатьох церквах ця книга таки була. Вагома частка малоформатних кодексів наводить на думку, що існували церкви, де Богослужіння проводили приїжджі служителі. В часи впровадження християнства книги коштували дуже дорого, і в малозахищених церквах навряд чи їх наважувалися залишати – церкву могли пограбувати. Ймовірно, в таких церквах Службу Богу правили священники, які приїжджали зі своїми книгами. Підтвердити таке припущення може й те, що книги, які не носять чітко вираженого сакрального характеру, мають здебільшого малий формат, і можна припустити, що саме їх зазвичай не зберігали в периферійних

церквах. Серед Міней служебних приблизно рівна кількість великих і малих, а серед кодексів, які містять Міней святкові – незаперечна перевага малоформатних: з XII до початку XIV ст. у 13 разів більше малоформатних копій. Це, безперечно, свідчить, що, виготовляючи їх, мали на увазі потребу частого транспортування. Книги ж, що регламентують діяльність церкви – великі, адже їх не треба було возити з собою.

Тепер із загальної кількості збережених рукописів виділимо групу книг, пов'язаних (згідно з записами на них) із тими чи іншими священослужителями.

Наші письмові згадки дуже бідні на інформацію про священослужителів – до сьогодні точаться дискусії про імена та послідовність урядування єпископів початкового періоду входження країни в християнство, не кажучи вже про тих, хто посідав нижчі щаблі церковної ієрархії, їхній кількісний чи особовий склад. Та все ж відомо, що значну кількість рукописних кодексів створювано на замовлення або під впливом духовних осіб. Не був винятком і початковий період книгописання на Русі. І тут цікаво прослідкувати розміри книг, пов'язаних зі священослужителями. Такий зв'язок спробуємо дослідити на підставі пограничних записів та колофонів, залишених приблизно в часи створення рукописів. Для цього ми скористалися публікаціями, що, доповнюючи одна одну, містять практично всі відомі на сьогодні записи на найдавніших кириличних кодексах. Зокрема, це праці Якіма Запаса⁵, також *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* (Москва: Наука, 1984) та праця Л. Столярової *Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков.* (Москва: Наука, 2000). Оскільки в книзі Л. Столярової у хронологічній послідовності розміщено всі відомі їй досі записи на книгах XI–XIV ст., то ми взяли саме її за основу, виокремивши записи, в яких є будь-які згадки про священослужителів, а опісля, звіривши із *Сводным каталогом* та книгами Я. Запаса, додали ті, що якимось чином поминула увагою Л. Столярова.

Загалом у 161-у записі на 41-у кодексі XI – початку XIV ст. маємо 44 згадки про духовних осіб та їхніх синів, якимось чином пов'язаних з найдавнішими книгами. Саме духовних осіб доволі часто згадують у записах у зв'язку із замовленням чи переписуванням кириличних кодексів з теренів Київської Русі. Частина цих записів містилася або міститься в рукописах, формат яких на сьогодні встановити неможливо (або рукопис пропав, або запис був скопійований з давнішої книги і зберігся на кодексі пізнішого часу).

До кінця XII ст. більшість згадок про представників найвищих щаблів церковної ієрархії пов'язана із самим фактом їх адміністрування: “при єпискупі Аркадії...”⁶ та ін. У записах з XIII ст. вони вже фігурують як замовники (згадки стосуються єпископів Ростовського Кирила, Новгородського Спиридона, Рязанського Йосифа, архієпископа Новгородського Феоктиста). Імена представників найнижчих щаблів церковної ієрархії згадуються найчастіше – 33 рази і, зазвичай, це переписувачі. Оскільки саме замовник міг найістотніше впливати на формат книги, то, відокремивши кодекси, замовниками яких були світські особи і, відповідно, дбали не про потреби священників, а про власний престиж, то виявиться, що на сьогодні відомо 27 рукописів, замовниками яких є духовні особи. Якщо ці дані звести в табличку, то матимемо таку картину:

⁵ *Запаса Я. П.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – Київ, 1960; *Його ж.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів: Світ, 1995; *Його ж.* Мистецтво української рукописної книги. – Львів, 1993.

⁶ *Столярова Л.* Свод записей... – С. 88, № 74.

Таблиця 13.

Книги, пов'язані лише з духовними особами: їх назви та формати

	XI ст.	XII ст.	XII–XIII ст.	XIII ст.	XIII–XIV ст.
Євангеліє-апракос	М*	В М		В В В	
Мінеї служебні	М М М	В			М
Мінеї святкові		М		М	
Стихирар мінейний		М			
Стихирар пісний і цвітний				М	
Службник			М		
Паремійник				М	
Пролог				В В	
Ірмолой				М	
Кормча				В	
Євангеліє учительне		В			
Апостол толковий				В	
Житіє Нифонта				В М	
Житіє Сави освященого				М	
Ізборник	М				

З таблиці бачимо, що серед книг XI – початку XIV ст., що їх замовляли та використовували духовні особи для Богослужіння, більшість малоформатні. При цьому основна книга – Євангеліє-апракос в XII ст. – невелика, у XII ст. – є вже великі й малі, а в XIII ст. – лише великі. Очевидно, на той час уже відпала потреба возити на Богослужіння хоча б Євангелія, чого не можна сказати про Мінеї служебні і, особливо, святкові – у XII–XIII ст. вони невеликі, як і Стихирар, Службник чи Паремійник. З цієї групи Прологи, що збереглися лише від XIII ст., є тільки великі. І тут можна обережно припустити, що ці книги були лише в соборах.

Книги ж, якими керувалися в церковному житті, а також книги типікарного кола, за якими готували проповіді, провадили духовну науку та використовували для благочестивого читання – великоформатні. Виняток становлять Житія, а також Ізборник 1076 р., який уклав дяк Йоан (як вважають дослідники, для власного користування).

Отже, серед ймовірних причин створення малоформатних кодексів можемо назвати бажання здешевити книгу чи зробити її вигіднішою в користуванні. Ми вже вказували, що є малоімовірним, аби в досліджуваний період книгу хотіли здешевити, зате друга причина видається досить вагомою – зробити її зручнішою під час перевезень з однієї церкви до якоїсь іншої, де не було книг, необхідних для Богослужіння. У добре захищених церквах – при княжих чи монастирських дворах, – можна було зберігати всі необхідні книги, і це спричинилося до того, що їх виготовляли великоформатними, презентативними.

* М – книги малого формату, В – книги великого формату.

Підсумовуючи, можемо припустити, що значна частина збережених книг, створених до середини XIII ст., має “переносний” характер. І тут ми обережно можемо говорити про аналогію з ситуацією з Богослужіннями в храмах Польщі, приблизно до XII ст., коли священослужителі привозили з собою необхідні для Богослужіння книги, оскільки периферійні храми не завжди мали все необхідне, про що писав Юрій Довят⁷. Ситуація в нас змінилася лише в XIII ст.

ON FORMATS OF THE EARLIEST CYRILLIC MANUSCRIPT CODICES IN RUS'

Vira FRYS

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytets'ka Str., Lviv, 79000, Ukraine, phone (0322) 96-43-59,
e-mail: vfrys@ukr.net*

Many of the extant Old Rus' manuscript codices rewritten on the territory of Ukraine are of small format. The author of the research compares large and small format codices, characterizes correlation between different formats in the books of similar content, as well as changes of the correlation in the course of time (from the 11th to the beginning of the 14th century). She also analyzes the reasons that lead to production of small format codices as motives of customers and copyists that influenced their choice of a code size.

Key words: codex, manuscript, format.

Стаття надійшла до редколегії 23.06.2004

Прийнята до друку 27.12.2004

---

⁷ *Dowiat J. Krąg uczonych i jego instytucje ...*